

- **Ahmed HASSAN, *İslam Hukukunun Doğuşu ve Gelişimi***, çev. Ali Hakan Çavuşoğlu, Hüseyin Esen, İstanbul: İz Yayıncılık, 1999, 248 s.

Değerlendiren: Merve ÜNAL*

Bu eser 1967 yılında Karaçi Üniversitesi'nde doktora tezi olarak hazırlanmış ve Arap Dili Bölümü'ne sunulmuştur. Karaçi Üniversitesi'ne bağlı Islamic Research Institute (İslam Araştırmaları Enstitüsü), modern bilimlere ve araştırma metodlarına aşina, İslam'ın öğretilerini günümüz problemleri ışığında anlatıp takdim edilecek İslam âlimleri yetiştirmek amacıyla bir program başlatmış ve bunun için bazı doktora tezleri yazılmıştır. Yazar kendi eserinin bu program için yazılan ilk doktora tezi olduğunu belirtmiştir. Eserin orijinal ismi "Jurisprudence in The Early Phase of Islam" şeklindedir. Eserin orijinal dilindeki ilk baskısını 1970 yılında yapmış daha sonra birkaç kez daha basılmıştır. Türkiye'de ise 1999 yılında iki farklı yayınevi tarafından çevrilmiştir. İlk baskısı Haluk Songur tarafından tercüme edilerek Rağbet Yayınları tarafından yayımlanmıştır.¹ Bizim esas aldığımız diğer çeviri ise, A. Hakan Çavuşoğlu ve Hüseyin Esen tarafından tercüme edilerek İz Yayıncılık tarafından dilimize kazandırılmıştır. Bu eserde Fıkıh Usulü ilminin, Şafii dönemi ve Şafii öncesi (ilk ekoller) dönemi olarak bir tasvirle ortaya çıkışı, gelişimi ve değişimi anlatılmaya çalışılmıştır.

Eser sekiz bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde hukuk ve fıkıh kelimelerinin ne ifade ettiğine ve farklarına değinilmiş ve hukuk metodolojisinin mahiyeti ele alınmıştır. Birinci bölümde fıkıh terimi ve ona yakın diğer kelimeler açıklanmaya çalışılmıştır. İlim kelimesinin fıkıh kelimesinden ayrılışı, şariat kelimesinin kullanımının fikhî ne kadar ifade ettiği, kurrâ, fukahâ ve ulemâ terimlerinin ortaya çıkışı ele alınmıştır. Bu bölüm, fıkıh kavramının netleştirilmesi bakımından faydalıdır.

Yazar, ikinci bölümde Şafii'den öncesi olarak nitelendirdiği ilk ekollerin doğuşunu ele almıştır. Bu ilk ekoller, tabii döneminde İslam dünyasında bağımsız hukuki faaliyetlerin devam ettiği üç bölge olan Irak, Hicaz ve Suriye'de ortaya çıkmıştır. Irak; Basra ve Kûfe olarak ayrılmış, Kûfe hakkında daha fazla bilgi sahibi olduğumuz yazar tarafından belirtilmiştir. Hicaz; Mekke ve Medine olarak ayrıl-

* Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, merveunal_9062@hotmail.com ORCID: 0000-0001-8287-0947

1 Ahmed Hassan, *İlk Dönem İslam Hukuk Biliminin Gelişimi*", çev. Haluk Songur, 1.b., İstanbul: Rağbet Yayınları, 1999.

miş ancak Hicaz'daki gelişimin öncüsü Medine olmuştur. Suriye ekollünden ise ilk metinlerde fazla bahsedilmediği kaydedilmiş ancak Ebu Yusuf'un eserlerinden sağlıklı bilgi sahibi olduğumuz söylenmiştir. Yazar ekollerin görüşlerini sıralarken Iraklılar, Medineliler ve Suriyeli Evzâ'nin görüşlerini ele alır. Sahabe döneminde içtihat faaliyeti ve görüş ayrılıkları alt başlığında, bu dönemde oluşan görüş ayrılıklarının nedeni ve içtihadın nasıl kullanıldığı anlatılmaktadır. Tabiin dönemi ve hukuk mezheplerinin ortaya çıkışı alt başlığında ise, bu dönemde içtihadın nasıl işlediği ve hukuk mezheplerinin oluşumunun alt yapısı anlatılmaktadır.

Üçüncü bölüm İslam hukukunun kaynakları bölümüne ayrılmış, burada Kitap, sünnet, icmâ ve kıyasın kaynak oluşları, ilk ekoller tarafından kaynakların değeri, Şafii'nin kaynakları kabul sırası anlatılmaktadır. Yazar, bu zamana kadar bildiğimiz Kitap, sünnet, icmâ, kıyas olarak yapılan deliller sıralamasının, aslında ilk ekollerde Kitap, sünnet, kıyas, icmâ şeklinde olduğunu ancak Şafii'nin bu sıralamayı kıyas son delil olacak şekilde yaptığını belirtmektedir.

Dördüncü bölümde nesih teorisine değinilmiştir. Hz. Peygamber'in bazen müşriklerle uzlaşma yoluna gittiği ancak bunun Garânik olayı olarak uydurulan bir şekilde kendi tevhid davasından vazgeçecek tarzda olamayacağı anlatılmıştır. Garânik olayına göre, Hz. Peygamber kalabalık müşrik topluluğuna kendisine vahyedilen Necm Suresi'ni okurken putların şefaatinin umulacağını söyleyen ayetleri şeytan kendisine söyletmiş ancak Cebrail bu cümlelerin vahiy olmadığını bildirmiştir. Aynı şekilde Hacc Suresi'nin 52. ayetinin, şeytandan kaynaklanan ayeti neshettiği söylenir. Bazı klasik âlimlere göre bu olay sahihtir ancak bir grup klasik âlim ise bu olayı şiddetle eleştirmiştir. Yazar tarafından da bu rivayetin, Kuran'da bu tür mensûh ayetlerin varlığını ortaya koymak için uydurulmuş olduğu belirtilmiştir. Hassan, klasik dönemde neshe bakışı ele almakta, Kuran ayetlerinin neshini kabul etmenin büyük sorunlar ortaya çıkaracağı ve Kuran'a güveni azaltacağını hatta Kuran'ın ebedi olan geçerliliği ile çelişeceğini belirtmektedir. Aslında birbiriyle teâruz etmesi sebebiyle neshedilmesi gerektiği düşünülen ayetlerin, şartları ve indirildiği ortam ele alındığında neshedilmeye gerek kalmayacağı ve yeri geldiğinde iki ayetle de amel edileceğini yazar örneklerle delillendirmektedir.

Beşinci bölümde, ilk dönemdeki sünnet anlayışı ve gelişimi ele alınmaktadır. Sünnetin kelime ve terim anlamlarına, "peygamberin sünneti" kavramının ortaya çıkışına değinilmiştir. Aslında sünnetin sadece Hz. Peygamber'in davranış ve uygulamalarıyla sınırlı olmayıp ahabın uygulamalarına da sünnet denildiği belirtilmektedir. Hatta yazar, her ekolün kendi çevresinde kabul edilen uygulamaların sünnet olarak nitelendiğini söylemektedir. İlk ekollerin, hadisin âhâd olması ha-

linde hadisi kabule pek yanaşmadığına ancak Şafii'nin âhâd bile olsa sadece Hz. Peygamber'den gelen hadislerin kabul edilebileceği görüşünde olduğuna değinir. Hadis ve sünnet kavramının da farkını ele alır ayrıca hadisin, sünnetin taşıyıcısı olduğunu söyler.

Altıncı bölümde, ilk içtihat şekillerine değinir. Yazar sahabeden itibaren reyin, problemleri çözüm için rahatça kullanıldığını lakin reyin fazla kullanımının verdiği kaygılarla ve sistemli kullanılmaması sebebiyle Şafii sonrası dönemde reyin mahkûm edildiğini bu sebeple Ehl-i rey ve Ehl-i hadis ayrımı oluştuğunu belirtmektedir. Kıyas ve istihsân terimleri de açıklanmakta, Iraklılar'ın istihsânını, kıyasla erişilememiş hükme ulaşmayı sağlayan bir devrim olarak nitelendirmektedir.

Yedinci bölümde ilk ekollerde icma konusunu ele almaktadır. Her ekolün icmâyı "genel bir kabul" olarak nitelendirdiği ancak uygulamalardan görüldüğü üzere aslında kendi ashâbları içerisinde bir birliğe varmanın icma olarak nitelendiğini göstermektedir. İcmânın delil sıralamasında kıyastan sonra geldiği ancak Şafii ile kıyasın önüne geçirildiği belirtilmektedir.

Son bölümde ise, Fıkıh Usulü'nün gelişiminde Şafii'nin rolü ele alınmıştır. Fıkıh usulü terimlerinin Şafii'den önce de var olduğu, bunları ilk ortaya koyanın Şafii olmadığı belirtilir. Şafii'nin delillere bakışı kitabın çeşitli bölümlerinde ele alınmakla beraber bu bölümde ise daha derli toplu ele alınmıştır. Kitap sayesinde ilk ekoller olarak nitelenen Irak ile Medine ekolleri ve Evzâî'nin aslında çok rahat birbirlerine eleştiriler getirerek birbirlerinin fikirlerini çürüttüğü görülmektedir. Bu da ilk dönemde bir mezhebe bağlılığı geçin, bir kişiye bile sıkı bağlılık olmadığı ve yeri geldiğinde öğrencilerinin Ebu Hanife'yi eleştirmesi gibi hocalarında eleştirildiği, bu da fıkha dinamiklik kazandırdığını gözler önüne sermektedir. Ekoller arasındaki farklılıkların ilk dönemlerde ferî meselelerde olduğu, içtihat anlayışları ve meselelere yaklaşımlar konusunda belirli birkaç meseledeki keskin ihtilaflar dışında, neredeyse birlikteliğin olduğu, Şafii'nin ilk ekollerle ihtilafının ise esasa yönelik olduğu söylenmektedir.

Kitap hakkında bir değerlendirme yapacak olursak, yazar bu kitabıyla fıkıh usulünde aslında çokta net bilinmeyen bir dönemi ele alarak kaynakların oluşumu, ilk ekollerce nasıl nitelendiği detaylı bir araştırma ve doyurucu örneklerle ortaya koymuştur. Yazar konuyla ilgili ulaşabildiği ilk kaynaklardan çalışmasını yürütmüştür. Bir doktora tezi olarak hayli nitelikli bir çalışma olarak görünen eserde yazarın kendi görüşlerinin de yetkin olduğunu ifade edilebilir. Yazarın hedef kitle sinin ise, akademi camiası olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü eser okuyucusunu, fıkıh

usulünün köklerini araştıracaklar için alışılmışın dışında bilgilerle karşılaştırmaktadır. Yazarın eserini kıymetli hale getiren bir yönü de Schacht isimli oryantalistin fıkıh usulünün doğu ř gelişimi ile ilgili “The Origins of Muhammadan Jurisprudence” isimli çalışmasına ve onun fıkıh usulü ile ilgili görüşlerine atıfta bulunarak ona delillerle eleştiriler getirmesidir. Kanaatimizce bu yönüyle de eser ayrıcalıklı bir yer işgal etmektedir.